

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

1 SEPTEMBER
1942

ONDER REDACTIE VAN:
G. A. EVERS

17^e JAARGANG
N° 9

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: VAN SPEIJKSTRAAT 20

CAREL WILLEM WAGENAAR †
22 Maart 1860 — 5 Augustus 1942.

Op 5 Augustus jl. heeft de Vereeniging „Oud-Utrecht” een harer oudste leden en de stad een harer meest karakteristieke burgers door den dood verloren.

Naar de letter genomen, is het laatstgezegde niet juist. Al sedert eenige jaren had de heer Wagenaar zijn woonplaats uit de stad, waar hij geboren en getogen was en die hem zoo na aan het hart lag, naar Zeist verplaatst. Maar wie hem meer of min van nabij gekend hadden, konden zich hem ook dáárna niet anders verbeelden dan in verband met onze stad en zagen in gedachten zijn markante figuur met den profetenbaard en de breedgerande kunstenaarsflambard langs Utrechts straten schrijden. Toch zal de generatie van thans, ook immers een grooter Utrecht bewonend dan vorige geslachten, geen of slechts een vage herinnering aan hem meedragen en daarom schijnt het gepast ook op deze plaats een woord van herdenking aan den verdienstelijken stadgenoot, die hij was, te wijden.

C. W. Wagenaar heeft het stadsbestuur op voortreffelijke wijze op een verantwoordelijken en gedurende eenige jaren van zijn diensttijd zelfs uiterst moeilijken post loffelijk gediend; hij heeft een goed deel van zijn niet-ambtelijken tijd aan functies van kerke-lijken en maatschappelijken aard gewijd. Zijn verdiensten als gemeentelijk ambtenaar en als kerkelijk man zijn elders reeds in het licht gesteld, of zullen dit nog gedaan worden; maar in dit Maandblad mogen vooral Wagenaars verdiensten voor de verspreiding van de kennis in breeden kring van de historie onzer stad nog eens nader worden omlijnd. Trouwens de groote menigte, voor zoover die zich zijner herinnert, zal dit vermoedelijk in de allereerste plaats doen onder de benaming van „Utrechts historicus”, zooals men hem gaarne hier ter stede placht te noemen.

Niettemin was Wagenaar geen geschiedkundige van professie; noch zijn opleiding heeft hem daartoe voorbereid, noch zijn ambt hem met de stadsgeschiedenis vanzelf in aanraking gebracht, maar het waren zijn liefde voor de stad van zijn geboorte en zijn

gloeiende belangstelling voor haar zoo belangwekkend verleden, die hem er toe gebracht hebben zich een zóódanige mate van kennis van die geschiedenis te verwerven, dat in dagen, toen de stedelijke geschiedbeoefening in hoofdzaak slechts in het studeervertrek van den vakgeleerde of in de archiefkamer werd bedreven, dat deel der burgerij, dat zich van het belang der plaatselijke geschiedenis bewust was en er meer van wilde weten, maar niet tot de geleerde schrijvers kon of wilde gaan, aan Wagenaar de bevrediging zijner weetgierigheid heeft te danken gehad. Want niet alleen was zijn kennis groot, maar hij droeg die ook gaarne naar buiten uit, in woord, in daad en in geschrift. In woord door de tallooze, in den loop van zijn lange leven, in allerlei kring gehouden voordrachten en causerieën bij lichtbeelden over onderwerpen van lokaalhistorischen aard; door den daad ook, waar er immers tijden geweest zijn, dat er geen gecostumeerde optocht op nationale of plaatselijke feestdagen hier ter stede kon worden gehouden, of de heer Wagenaar verzorgde er — en voortreffelijk — het historisch gedeelte van. Maar bovenal door zijn geschriften zal Wagenaars naam eervol vermeld blijven in de rij der Utrechtsche geschiedschrijvers.

Het grootste aantal lezers heeft hij ongetwijfeld gehad in zijn nieuwe bewerking, in 1909 verschenen, van het bekende werkje van Dr. H. J. Broers, Utrecht, Historische wandelingen. Inderdaad laat zich dit boekje aangenaam lezen en bevat het een schat van groote en kleine wetenswaardigheden aangaande het stadsverleden, wat van de beide mannen, wier namen het titelblad vermeldt, ook niet anders kon verwacht worden; maar toch is dit niet Wagenaars gelukkigste pennevrucht geweest, want een om- en bijwerking van den arbeid van een ander blijft altijd een ondankbaar werk en brengt zelden voldoening gevende éénheid voort.

In 1913 verscheen van Wagenaars hand Vrije woningen in Utrecht, een boekje dat voor onafzienbaren tijd een onmisbare gids zal blijven voor hen, die belang stellen in of hebben bij zulk een karakteristieke uiting van vroegereeuwschen liefdadigheidszin als de Utrechtsche zgn. vrijwoningen, met den klemtoon op de tweede lettergreep, plegen te zijn. Drie jaren daarna zag het licht zijn Gids voor Utrecht, die vooral ten aanzien van het historische gedeelte voortreffelijk verzorgd is en heden ten dage nog weinig van zijne waarde heeft verloren. Inmiddels had hij tevoren een studie over de Wijkverdeeling der Nederduitsch Hervormde Gemeente te Utrecht gepubliceerd, waarvan in 1915 een tweede uitgave was verschenen. De herdenking van het tot stand komen van de Unie van Utrecht vóór 350 jaren in 1929 gaf hem zijn De Unie van Utrecht en de Domtoren in de pen, terwijl een jaar tevoren hij de talrijke artikelen van geschiedkundigen aard, die hij in de Utrechtsche courant in den loop der jaren had doen verschijnen,

onder den schuilnaam Trajectinus en den titel van Uit lang vervlogen tijden, Utrechtsche schetsen, had gebundeld. En nu zij nog gezwegen van de tallooze schetsen en artikelen, die her en der in couranten, almanakken en jaarboekjes van zijn hand zijn verschenen. Om dezen arbeid van lokaalhistorisch karakter, voor het grootste deel populariseerend werk in de gunstigste beteekenis des woords, heeft de stad Utrecht reden dezen goeden burger dankbaar te zijn; maar niet minder reden tot erkentelijkheid voor wat hij voor haar is kunnen zijn heeft de Vereeniging „Oud-Utrecht” ten aanzien van den man, die thans van ons is heengegaan.

Toen Dr. J. P. Fockema Andreae, de toenmalige Burgemeester van Utrecht, in het voorjaar van 1923 het initiatief nam tot de oprichting van onze vereeniging, sprak het vanzelf, dat onder degenen, die hij tot een voorloopige constitueerende vergadering uitnoodde, ook de heer Wagenaar behoorde; niet minder vanzelfsprekend is het geweest, dat, toen eenmaal de oprichting een voldongen feit was geworden, de leden dezen tot lid van het Bestuur ervan benoemden. Tien jaren is hij dit gebleven, tot hij om redenen, aan zijn stijgenden leeftijd en tijdelijk minder goeden gezondheids-toestand ontleend, zijn bestuurslidmaatschap meende te moeten neerleggen, liever dan uitsluitend in naam lid van het Bestuur te blijven. Gedurende genoemd decennium heeft de heer Wagenaar van 1926 tot 1929 de redactie gevoerd van dit Maandblad en van 1924 tot 1930 met eenige andere leden van het Bestuur die van ons Jaarboekje.

Maar tot het einde zijner dagen heeft „Oud-Utrecht” zijn warme belangstelling gehad, ook toen zijn aanraking met ons Bestuur slechts nu en dan een toevallige was geworden.

Wij in onzen kring, maar niet minder de gansche burgerij dezer stad, zullen Wagenaar blijven gedenken als een man, die de publieke zaak zijner woonsteê in het verleden en evenzoo haar oud en kleurig verleden met nimmer falende trouw en toewijding heeft gediend.

De heer Wagenaar was Ridder in de orde van Oranje-Nassau en begiftigd met de zilveren medaille der gemeente Utrecht.

W. A. F. B.

UTRECHTSCH E KUNST 1800—1850.

Tentoonstelling in het Centraal Museum,
15 Juli—13 September 1942.

„De hier na te noemende Kunst Schilders en Liefhebbers in aanmerking genomen hebbende, dat de Stad Utrecht zederd Veele Iaaren is beroemd geweest, binnen hunnen Muuren te bezitten Meesters van den Eerste Rang, en gaarne dien Ouden Roem dezer Stad willende Conserveeren, en tot algemeen nut te doen Her-

leeven, en daar by dan ook opgemerkt hebbende, dat de Tekenkunst, alhier even als in andere Voorname Steden van Holland kennelijk toenemende, heeft op gronden hiervan, en tot een Spoediger aanwas als een Point van behoeften tot Vordering in die Kunst De Heeren I. Kobell, en P. C. Wonder, Kunst Schilders, en de Heeren A. I. Van Mansvelt, F. C. Knoll, en W. A. Haanebrink, Liefhebber en Werkende Tekenaars aangespoort, tot het oprigten Van een Modern Tekengezelschap, naar het Gekleed Model". Met deze woorden, overgenomen uit het eerste notulenboek, werd op 12 October 1807 te Utrecht het Genootschap „Kunstliefde" opgericht. 31 personen traden als lid toe, „zynde tot Commissarissen, naar aanleiding van het gemelde Reglement, voor het Eerste Jaar benoemd De Heeren E. F. Ivoij, en W. Koopman, tot Directeuren De Heeren I. Kobell en P. C. Wonder, en tot Secretaris den Heer P. A. Beelaerts".

De oprichting van het nieuwe Genootschap was voor Utrecht van groot belang. Gedurende verschillende tientallen van jaren heeft het de beeldende kunst in onze stad doen bloeien en op zoodanige wijze geleid, dat er typisch plaatselijke karaktertrekken in tot uiting kwamen. De jonge vereeniging begon natuurlijk met aan te knopen bij den heerschenden schilder- en teekenstijl. Aan het begin van de 19de eeuw bestond deze eenerzijds uit het navolgen van, en het voortbouwen op hetgeen de vorige eeuw had voortgebracht, voornamelijk op het gebied der portretkunst (C. van Geelen Sr en L. F. G. van der Puyl), waarbij invloeden uit het al-overheerschende Frankrijk tot vernieuwing bijdroegen, anderzijds uit een opnieuw navolgen van de Oud-Hollandsche meesters uit de Gouden Eeuw, vooral op het gebied van het architectuurstuk en het schilderen van het landschap met vee. Hierin blonk Kobell, mede-oprichter van „Kunstliefde", uit. Voor het Genootschap kan deze kunstenaar echter niet veel beteekenis gehad hebben; hij werd al spoedig krankzinnig en stierf in 1814¹⁾.

Het stilleven, te Utrecht nooit veel afgebeeld, werd thans vrijwel geheel verwaarloosd. Maar naast het ontwikkelen van het vroeger bereikte hoort men in de oprichtings-notulen nieuwe geluiden. In de eerste plaats het herleven van de belangstelling voor het teekenen naar modellen, eerst gekleede, later, sinds 1814, ook naar mannelijk naakt. Verder spreekt het notulenboek ook van pleisterbeelden.

Een tweede feit dat de aandacht trekt is de samenstelling van de leden. Onder leiding van enkele beroepsschilders beoefende een groot aantal dilettanten, voor het meerendeel stedelijke notabelen, de teeken- en schilderkunst.

Mr A. J. van Mansvelt b.v., na Wonder de belangrijkste van de oprichters van „Kunstliefde", was rentmeester der domeinen te Utrecht en lid van den gemeenteraad. Jhr P. A. Beelaerts van

Blokland van Oosterwijk was wethouder, Mr F. J. O. Boijmans „regter-suppleant in de regtbank van eerste aanleg”, J. Bleuland hoogleeraar in de geneeskunde, Mr J. C. Martens van Sevenhoven president van de rechtbank, Jhr L. C. Hora Siccama voorzitter van het Nederlandsch Muntcollege, Mr C. W. Moorrees griffier van de Staten, Mr P. Ras president van het Hoog Militair Gerechtshof, Mr N. P. J. Kien burgemeester, Jhr Mr W. Alewijn gewezen opperboekhouder van de Amsterdamsche stadsbank van leening, C. M. van Dijk apotheker en kerkvoogd, P. de Beaufort lid van Gedepu- teerde Staten en Curator der Hoogeschool, Mr J. J. Hinlópen raadsheer in het Hof, Jhr P. van Loon ingenieur van de Water- staat, een opsomming, die nog bij lange na niet volledig is. Het moet een merkwaardig gezelschap geweest zijn, dat geregeld bijeen kwam. Onder de bevoegde leiding, eerst voornamelijk van Wonder, later onder diens opvolgers Bruno van Straaten, J. L. Jonxis, C. van Geelen en J. Rijnbout, kwamen vele nauwgezet uitgewerkte en dikwijls niet onverdienstelijke kunstwerkjes tot stand. Telkens en telkens weer werden dezelfde modellen, een jongetje, een meisje, een vrouw en een ouden man, met zorg uitgeteekend in krijt, potlood of sepia. Later werden dan de beste van deze figuren uit- gekozen om in grootere composities op doek te worden gebracht.

Niet van alle teekenaars en schilders uit liefhebberij zijn op de tentoonstelling werken aanwezig. Veel van wat ons zou interes- seeren is onnaspeurlijk verdwenen. Maar van de belangrijkste onder hen was toch voldoende werk voorhanden om een ruime keus te kunnen maken. Het is trouwens de vraag, of alle leden van „Kunst- liefde” zich actief met de beeldende kunst hebben bezig gehouden. Want naast het teekenen nam het houden van kunstbeschouwingen een welhaast even belangrijke plaats in. Het notulenboek vertelt hierover dat „tot rigting van eener goede Keuze overeenkomstig de gevoelens der Oude Kunstenaaren door De Heeren W. Koop- man, F. I. O. Boijmans, I. Bleuland En W. A. Haanebrink, en anderen Heeren Kunstverzaamelaars van Teekeningen der Oude En beste Levende groote Meesters, wierd vastgesteld om van hunne Kunst Collectien, ieder beurtelings S Maandelyks gedurende het Winter Saison te geeven eene Kunstbeschouwing, met verdere be- paling dat een Kunstbeschouwing in de Laatste Maand zoude Plaats hebben over de Werken door de overige Werkende Leden zelve uijtgevoerd”. Het aantreffen van de thans nog algemeen be- kende naam van Mr Boijmans, den stichter van het Rotterdamsche museum, maakt duidelijk, dat te Utrecht in dezen tijd vele en buitengewoon goede voortbengselen van de oude kunst voorhanden waren. Booze praatjes, die aangaande de qualiteit van deze ver- zameling de ronde deden ²⁾ kunnen hieraan geen werkelijken af- breuk doen. Even belangrijk was de collectie van professor Bleuland, die later helaas werd geveild. Een derde verzamelaar, de belang-

rijkste van allen, doch wiens naam niet onder de leden van „Kunstliefde” voorkomt, was Florent ridder van Ertborn, gouverneur van de provincie Utrecht van 1828 tot 1830. Waarschijnlijk heeft hij zijn enorme bezit aan Vlaamsche primitieven mee naar Utrecht gebracht om er zijn woning, Paushuize, mee te sieren³). Na zijn dood werd de stad Antwerpen, waar Van Ertborn burgemeester was geweest, door erfenis eigenaar van de schilderijen.

Het kon wel niet anders, of uit het samengaan van teeken- en schilderstudies en het houden van bespiegelingen over hetgeen de meesters van vroeger hadden voortgebracht, moest een beeldende kunst in antiquiseerenden trant ontstaan. Kobell had het voorbeeld gegeven met zijn veestukken op de wijze van Potter en Cuyp. Wonder, die van het begin af de ziel van „Kunstliefde” was, aanschouwde de wereld echter met eigen oogen. Slechts een enkele maal liet hij zich verleiden den stijl der oud-Hollandsche meesters na te volgen, b.v. in zijn genrestukje „De tric-trac spelers” in den trant van Terborch, dat op de tentoonstelling hangt. Doch vele anderen, vooral de schilders van het stadsgezicht, keken door de bril der Gouden Eeuw. Jan Hendrik Verheyen b.v. stelde fantastische doorkijkjes samen, waarbij het werk van Van der Heyden en Berckheyde hem voor oogen zweefde, de beide van Oorts, vader en zoon, en Cornelis van Hardenbergh werkten naar de realiteit doch met een colorie en een gladde, zachte behandeling van hun paneelen, die zij aan Berckheyde ontleenden.

Sedert omstreeks 1835 werd de belangstelling voor het verleden, voor romantische gebeurtenissen en heldendaden uit de geschiedenis, vooral uit die van het vaderland, steeds grooter. Heel het leven werd „historisch” gedacht. In de Utrechtsche schilderkunst kwam dit op de meest frappante wijze tot uiting in het werk van Reinier Craeyvanger en van G. G. Haanen, een schilder, die nu eens werkte in navolging van den jongen Nicolaas Maes of Aert van der Neer, dan weer zich de geheimzinnige kaarslichttafereeltjes van Dou en Schalcken als ideaal stelde. Een bouwwerk van historische beteekenis werd in de juiste sfeer gebracht door stoffeering met figuren in historischen dracht. Men zie het imposante doek „De Stephanusdom te Weenen” (1847) op de tentoonstelling.

Dezelfde methode om architectuurstukken te verlevendigen paste A. W. Nieuwenhuizen toe, een kerkschilder wiens werk doet denken aan Bosboom, maar die niet den roem van dezen meester heeft weten te evenaren.

Ook de bouwkunst onderging de invloed van de „historische” strooming. De voornaamste vertegenwoordiger hiervan was te Utrecht Christiaan Kramm. Ofschoon hij een opleiding voor goudsmid had ontvangen, was zijn eigenlijke beroep schilder. De architectuur beoefende hij als autodidact, en de kunstgeschiedenis, waarom hij tegenwoordig nog een zekere faam geniet, was slechts

zijn liefhebberij. Kramm ondervond veel steun bij de autoriteiten. Hij kreeg o.m. de opdracht tot het bouwen van het Gerechtsgebouw in de Hamburgerstraat en het krankzinnigengesticht in de Agnietenstraat ⁴). In samenwerking met Florent van Ertborn breidde hij Paushuizen uit ⁵). Al deze bouwwerken werden indertijd zeer geprezen; het tegenwoordige geslacht denkt er anders over!

Ook Van Ertborn's opvolger, staatsraad Lodewijk van Toulon, verstrekke Kramm opdrachten. Hij vervaardigde het portret van den gouverneur, dat door J. F. M. Mourot — een kunstenaar, afkomstig uit Frankrijk, die o.a. Kramm's portret schilderde — in prent werd gebracht, terwijl op de tentoonstelling verder de schets is te zien van een groote familiegroep, voorstellende den heer Van Toulon met vrouw en dochters. Waar het schilderij, dat waarschijnlijk naar deze teekening is uitgevoerd, zich thans bevindt is niet bekend. Een grootsch opgezette uitgave in prent van de beroemde Goudsche glazen (Toulon was burgemeester van Gouda geweest) kwam wegens technische moeilijkheden niet tot stand ⁶).

Bij het decoreren van het Gerechtsgebouw werd Kramm terzijde gestaan door Johannes Rijnbout, den eenigen beeldhouwer, die Utrecht in deze periode bezat. Hij vervaardigde de groote Justitia-figuur boven de ingang. Van zijn hand zijn ook de leeuwen op de Witte Vrouwen-barrière en het vergulde hert dat de gevel van het huis Oude Gracht 86 siert, en waaraan Mr van Campen in dit blad onlangs (blz. 53) een artikeltje wijdde.

Tegen het midden van de 19de eeuw nam het aantal dilettanten in de beeldende kunst te Utrecht af. „Kunstliefde” bestond nog wel, maar de leden werden meer contemplatief dan actief; de beroepsschilders maken hierop natuurlijk een uitzondering. Een van de weinige liefhebbers, die productief bleef was de reeds genoemde Pieter van Loon. Hij legde zich speciaal toe op het teekenen van caricaturen en satyrische scènes. Als zoodanig vormt hij in ons land min of meer een verbinding tusschen Alexander Verhuell met zijn „Zijn er zoo?” en Staring's „Stokvischorders”. Dezelfde onderwerpen die hij op papier zette heeft Van Loon ook in klei geboetseerd. Hierin bleef hij tot op zijn ouden dag even productief als in het vervaardigen van zijn schetsen.

Intusschen nam ook het aantal beroepsschilders af. Het beste vonden de portrettisten onder hen een bestaan. Ons land was een periode van rijkdom en welvaart ingetreden. De burgerij had geld om zich in al haar deftigheid te laten afbeelden. In het voorafgaande tijdperk werden slechts portretjes van bescheiden afmetingen vervaardigd; thans ontstonden metersgrootte doeken, waarop de geportretteerden zichzelf tot de knieën levensgroot zagen uitgeschilderd. Bastiaan de Poorter was hierin de belangrijkste meester; een jongere kracht was H. J. P. Hanau. Maar in deze periode verdween de typisch Utrechtsche kunst. In de stad werden

steeds meer oude gebouwen afgebroken en daarmee wendden de architectuurschilders Utrecht den rug toe. Het boschgezicht, dat thans onder leiding van Bilders in de mode kwam, vond in Utrecht geen objecten. De portretschilders tenslotte verloren het typisch locale stempel en gingen meer en meer werken in de algemeen-Nederlandsche stijl. Dit was niet verwonderlijk; door de moderne verkeersmiddelen was de verbinding met andere centra te gemakkelijk geworden, dan dat het plaatselijk zich kon handhaven. Dat beteekende het einde van de specifiek Utrechtsche kunst. Na het midden van de 19de eeuw bestond er nog slechts kunst te Utrecht.

R. VAN LUTTERVELT.

1) G. H. Marius, *De Hollandsche schilderkunst in de negentiende eeuw*, tweede druk, 's-Gravenhage, 1920, blz. 60.

2) P. Haverkorn van Rijsewijk, *Het Museum Boijmans te Rotterdam*. Den Haag—Amsterdam 1909, blz. 41.

3) A. H. Cornette, *Een Antwerpsch Maeceen Ridder Florent van Ertborn*. 1748—1840. Antwerpen, 1940.

4) Dr Wap, *Levensbericht van den schrijver, voorin Kramm's Leven en Werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders, beeldhouwers, gravuers en bouwmeesters*. Amsterdam, 1857.

5) Cornette, a.w., blz. 14.

6) Wap, a.w., blz. 7.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

Provincialisme. — Met het gedicht „een vuist” van Heije als inleiding gaf de redactie van *Neerlandia* XLVI-1942, blz. 49—51, 61—63 en 79) een bloemlezing van dichterlijke uitingen, die van de liefde voor het eigen gewest of — nog beperkter — voor de eigen landstreek getuigen

De door dr. Heije bedoelde vuist moet gevormd worden door de aaneengesloten vingers van de Nederlandsche hand. Die vingers zijn onderling ongelijk; elke vinger heeft zijn eigen vorm, zijn eigen bestemming, elk licht te buigen en te knakken, doch aaneengesloten vormen zij een krachtige éénheid: de vuist. Zoo kan en moet ook het Nederlandsche volk een krachtige éénheid zijn, gevormd uit deelen, die in menig opzicht onderling verschillen. Het nationale leven is niet gediend met een vervlakkende

gelijkmaking van de verschillende deelen, waaruit ons volk bestaat. De ware volkseenheid wordt niet door wegdoezeling van de gewestelijke verschillen verkregen of versterkt. Het eigene der verschillende gewesten dient met liefde en zorg te worden aangekweekt en bewaard, opdat er veel schoons en veel waardevols voor den gewestelijken rijkdom van het geheele Nederlandsche volk bewaard blijve.

De liefde voor het eigene is diep en leidt tot liefde voor het gemeenschappelijke vaderland. Het behoud der gewestelijke tradities zal geen afbreuk doen aan de volkseenheid, daarentegen kan sterke centralisatie leiden tot een onderdrukking van de gewestelijke ontwikkeling, doodelijk voor de volkskracht der geheele natie.

E.